

Pozdravy od protinožců. Jména živočichů přejatá z domorodých jazyků Austrálie a Oceánie 1.

Australská biogeografická oblast zahrnuje Novou Guineu s okolními ostrovy, Austrálii a Tasmánii. Oceánii pak tvoří ostrovy převážně v jižní části Tichého oceánu, od Nového Zélandu na jihozápadě po Havajské ostrovy na severovýchodě. Fauna Austrálie i okolních ostrovů je velmi bohatá na starobylé, endemické formy života, jejichž předkové v druhohorách obývali jižní prakontinent Gondwanu. Mnozí z nich jsou natolik unikátní, že zaujali už první objevitele a evropské osadníky. Ti přirozeně cítili potřebu neznámé tvory pojmenovat, ale ve své mateřštině pro ně postrádali odpovídající slova. Někdy posloužil nově vytvořený název, jindy pojmenování přejímali z jazyků původních obyvatel. Výslovnost i význam domorodých slov se při procesu přejímání často měnily, ale většinou lze odhalit původ. Smutné je, že některé jazyky, jež posloužily jako zdroj (mimo jiné všechny původní jazyky Tasmánie), za poslední stovky let zanikly. Přejatá názvy živočichů můžeme chápat jako jejich pomyslné pomníčky. Pojďme se vydat na výpravu po stopách domorodých jazyků Austrálie a Oceánie v českých i vědeckých názvech zástupců zdejší fauny. Navštívíme červenavé polopouště australského vnitrozemí, sopečnou krajinu Nového Zélandu, korálové útesy Polynésie i divoké vnitrozemí Nové Guiney.

K prvním Evropanům, kteří navštívili australské pobřeží, patřil nizozemský mořeplavec François Pelsaert. Ve svém deníku z r. 1629 vzpomíná na „zvláštní druh koček, velkých jako zajíc,“ jež měly „dlouhé zadní nohy, po nichž pobíhají, a malé přední tlapy, jimiž si podávají do tlamy potravu“. Zmínil také vak na břiše, v němž je prý počato mládě. Na sklonku 17. století byl Pelsaertův krajan Willem de Vlaamigh znechucen obřími krysy, kterými se to jen hemžilo na ostrovech kolem západní Austrálie. Jednomu z nich dal proto jméno Rottnest, krysí hnízdo. Anglický pirát William Dampier naopak v téže době uměl ocenit zvláštní druh mývalů, kteří chutnali velmi dobře.

Snad již tušíte, o jaké zvíře ve všech případech šlo. Jména, pod nimiž je zná celý

svět, se však dočkala až o století později díky Jamesi Cookovi. „Nedaleko lodi jsem zrána sám viděl to zvíře,“ píše v r. 1770, „mělo barvu myši, velikost chřta, stručně řečeno, pokládal bych ho za divokého psa, kdyby ovšem neskákalo jako zajíc nebo jelen [...] Domorodci mu říkají kangaroo.“

Mezi bílými Australany sice koluje anekdota, podle níž kangaroo znamená „já ti nerozumím“, jak prý kolemjdoucí domorodec odpověděl na Cookovy dotazy. Kapitán Cook však slyšel správně, příslušníci kmene Guugu Yimidhirr, žijícího na Yorkském poloostrově, nazývají klokana obrovského (*Macropus giganteus*) ganguru. Toto slovo přijal za své celý svět, pouze čeština a podle ní chorvatština mají slovansky znějícího klokana. Jde o výtvar zakladatele českého biologického názvosloví Jana

Svatopluka Presla. Ten zřejmě ke slovu skokan připojil počáteční k z mezinárodního (nebo chcete-li guugu-yimidhirského) jména. Souvislost se staročeským klock, ve významu chumáč, cucek, popřípadě s klockotáním, moc pravděpodobná není.

Je potřeba zdůraznit, že název ganguru užívají jen Guugu Yimidhirrové a pouze pro jeden druh klokana. Jiné domorodé kmeny používají odlišná pojmenování tohoto zvířete.

Proč se však teprve Cook pídil po domorodém označení, zatímco jeho předchůdci klokany pokládali za kočky, krysy a mývaly? Důvod je ten, že Pelsaert i Dampier spatřili malé druhy klokánů a Vlaamigh dokonce jedny z nejmenších – klokany quokka (*Setonix brachyurus*, obr. 5). Naproti tomu Cook pozoroval klokana obrovského, a toho si při skoro dvoumetrové výšce s kočkou, krysou ani mývalem věru nespolete.

Australané, částečně po vzoru původních obyvatel, zahrnují pod výraz kangaroo pouze velké zástupce rodu *Macropus* (obr. 3). Menší druhy klokánů mají odlišné názvy, vesměs též domorodého původu, z nichž některé pronikly do cestopisů a dokumentárních filmů. Na prvním místě wallaby, který slyšíme i ve vědeckém jméně klokana bažinného (*Wallabia bicolor*). Jeho zdrojem je dharuk, dnes již zaniklý jazyk z okolí Sydney, jehož mluvčí takto říkali klokánům skalním (*Petrogale penicillata*), ale osadníci název zobecnili na všechny menší klokany. Zajímavé je, že podobně znějící názvy užívají pro zástupce rodu *Petrogale* i některé další jazyky, např. v řeči Wunambalů ze severozápadu jméno warabi pro k. warabi (*P. burbidgei*). Pokud jde o druhy středně velké, zvláště klokana horského (*M. robustus*), těm se v Austrálii říká wallaroo, což zní jako kombinace slov wallaby a kangaroo. Ve skutečnosti walaru opět pochází z jazyka dharuk a označuje klokana horského.

Mimoto dostali v češtině druhová jména domorodého původu klokani parma (*M. parma*), dama (*M. eugenii*), pademelon (*Thylogale thetis*) a quokka. Drobný, světle zbarvený klokana dama, s nímž se setkal již Pelsaert, obývá jihozápad Austrálie. Jeho biotopem jsou porosty křovitého

1 Jazyky původních obyvatel Tasmánie vymizely v 19. století. Wikipedia.org

2 Klokana pronásledovaný dingy a ježura. Skalní malba, národní park Namagi. Wikipedia.org

3 Klokana velký (*Macropus fuliginosus*)

4 Klokana namalovaný v „rentgenovém“ stylu. Arnhejská země. Wikipedia.org

5 Klokana quokka (*Setonix brachyurus*)

6 Koala (*Phascolarctos cinereus*)

7 Vakorejsek chvostnatý (*Phascogale tapoatafa*). Orig. H. C. Richter v knize J. Goulda (1863)

8 Mravencojed žíhaný (*Myrmecobius fasciatus*) neboli numbat

9 Vombat obecný (*Vombatus ursinus*). Snímky S. Bílého (obr. 3, 5 a 6, 8 a 9)

10 Zobrazení dinga ze zprávy admirála Arthura Phillipa (1788).

Snímky a ilustrace, pokud není uvedeno jinak, převzaty v souladu s podmínkami použití, zdroje jsou uvedeny na webové stránce Živý.

presličníku *Allocasuarina campestris* ve zdejší jazyce nyungar zvané tammo. Právě odtud dostal jméno i náš klokan. Nemá tedy žádnou souvislost s africkou gazelou damou. Tentýž jazyk stojí za jménem malého baculatého klokana quokka (jediný český název savce od písmene q!), nyungarsky gwaga. Za dalšími dvěma klokany musíme naopak na východní pobře-

ží. Ten vzácnější z nich, klokan parma, byl od konce 19. století až do r. 1965 pokládán za vyhynutého. Naštěstí mylně. Jazyk worimi, jenž byl zdrojem, však počátkem 20. století nadobro vymizel. Klokan pademelton je naproti tomu místy hojný, díky skrytému způsobu života ale uniká pozornosti. Jeho pojmenování pochází z jazyka dharuk, kde badimaliyan znamená lesní

klokan. Australané, kteří o tom nevědí, v názvu slyší slovo melon (meloun) a všelijak ho komolí. Zajímavá historie se váže také k vědeckému jménu *thetis* podle lodi, na níž r. 1826 Hyacinthe de Bougainville (syn francouzského objevitele jižního Tichomoří Louise Antoina de Bougainville) přivezl tohoto klokana jako živý suvenýr z cesty kolem světa.

Jazyk dharuk dodal kolonistům i označení jiných sympatických vačnatých bylo-žravců, vombata obecného (*Vombatus ursinus*, obr. 9) a koaly (*Phascolarctos cinereus*, obr. 6). S vombaty se Evropané setkali r. 1797, při záchraně trosečníků z lodi Sydney Cove. Spolu s nimi se na palubě záchranné výpravy octl i mladý vombat, jehož dostal darem druhý guvernér Nového Jižního Walesu John Hunter. V záznamech o této události se objevuje slovo wom-batt, poměrně přesný přepis dharuckého wambad či wambadž.

O rok později si jeden z úředníků guvernéra Huntera, jistý Mr. Price, udělal výlet do Modrých hor, kde viděl zvíře podobné americkému lenochodovi, zvané domorodci culla-wine. Roku 1803 guvernér dostal od důstojníka Francise Baralliera láhev brandy, v níž byly naloženy tlapky zvláštní „opice“. Záhy nato Barallier pro guvernéra obstaral živé zvíře. Guvernér poznal, že jde o Priceova culla-wine, ačkoli Barallier zvířeti říkal coolah. Pravdu měli oba, protože Dharukové koale říkali kúla-wang (nepije vodu) nebo jen kúla (bez vody; dlouhé ú se v angličtině zapisuje jako oo). Koalám skutečně k přežití stačí voda obsažená v listech eukalyptu. Pokud však mají příležitost, rády vodu pijí. Tuto zvláštnost reflektují i domorodé mýty. Jeden z nich vypráví o sirotkovi, s nímž se ostatní lidé nechťeli dělit o vodu. Žiznivý hoch sebral nádoby s vodou a vyšplhal s nimi na strom. Lidé mu vodu vzali a pokusili se ho zabít, ale dobrý duch chlapce proměnil v koalu, jež nepotřebuje pít. Podle mýtu z Queenslandu nechťela koala v době sucha pomoci klokánům vyhrabat studnu. Když se však klokani k vodě dostali, koala si ji pokusila přivlastnit. Za trest přišla nejen o možnost pít vodu, ale také o ocas.

Roztomilostí si s koalou nezadají kuskusové z rodu *Phalanger*, *Spilocuscus*, *Strigoscus* a *Ailurops*, jen jejich holé ocasy je v lidských očích trochu hyzdí. Kuskus celebeský (*Strigoscus celebensis*) ze všech vačnatců pronikl na indo-australských ostrovech nejzápadněji, až na Sulawesi (dříve Celebes). Právě on dal jméno všem příbuzným kuskusům i australským kusuům z rodu *Trichesurus*. Minahasané ze severního cípu Sulawesi mu říkají kusi kusi, zatímco Malajci z Makasaru (dnes Ujung Pandang) na jihu ostrova kussu. Západně od Wallaceovy linie, na Borneu a Suluských ostrovech, znají pod obdobnými názvy noční primáty outloně rodu *Nycticebus* (na Sulawesi nežijí). Vzhledem k tomu, že domorodé osídlení indonéských ostrovů postupovalo od západu, předkové Minahasánů vztáhli označení outloně na podobně vyhlížející noční vačnatce. Nakonec je vhodné podotknout, že severoafrický kuskus (couscous) nemá s těmito vačnatci nic společného. Pochází z berberského výrazu pro krupici. Domorodý zvuk má i slovo possum pro zástupce z čeledi Pseudocheiridae, menších příbuzných kuskusů. Jde však o obměnu názvu americké vačice opossum, přejatého do angličtiny od severoamerických indiánů (podrobněji v Živě 2018, 2: 109–112).

Americkým vačicím se více podobají vakorejci z rodu *Phascogale*, *Dasyercus* a *Dasyurides*. Jejich české pojmenování

není moc výstižné. Dorůstají větší velikosti než rejsci a huňatými ocasy, velkýma korálkovitými očima i způsobem života připomínají spíše drobné šelmy. Největší z nich, vakorejsek chvostnatý (*Phascogale tapoatafa*, obr. 7), je stromový masožravec velikosti potkana. Ve starší literatuře byl nazýván tafa, jak mu říkali Dharukové z okolí dnešního Sydney. Druhé vědecké jméno dokonce kombinuje dva možné přepisy – tapoa a tafa. Jméno poddruhu z jihozápadní Austrálie (*P. tapoatafa wambenger*) bylo získáno z jazyka nyungar.

Pozemním druhem je vakorejsek štětkatý (*Dasyercus cristicauda*), zvaný též mulgara. Jeho původní domorodé jméno zní maldagura a pochází z jazyka arabana od Eyrova jezera. Světlejší a menší vakorejsek čtyřprstý (*Dasyuroides byrnei*) má na zadních tlapkách jen čtyři prsty. Anglicky se mu říká kowari, podle jihoaustalského jazyka dijeri. Oba druhy často sdílejí tytéž lokality, což zmatlo i takové znalce přírody, jakými jsou původní obyvatelé. Arrentové ze střední Austrálie věří, že vakorejsek štětkatý je samice a vakorejsek čtyřprstý samec téhož druhu.

Rejskům jsou podobnější vakomyši rodu *Planigale* a vačinkové (*Ningau*). Vědecký název vačinka ningau (*N. timealeyi*), a zároveň celého rodu, vybral r. 1975 jeho objevitel, australský zoolog Mike Archer. V severoaustralském jazyce tiwi znamená malíček chlupatý bytosti, které přicházejí v noci na tábořiště a ujídají syrové jídlo. Podobný vačinek wongai (*N. ridei*) z jihozápadní pouště dostal jméno podle kmene Wongai, doslova „těch, kteří mluví“, na jehož území byl objeven. Vzácná vakomyš ningbing (*Pseudantechinus ningbing*) ze severozápadní Austrálie by se měla správně jmenovat ningbingská, podle místa svého objevení v pohoří Ningbing, což v jazycích miriwung a gadžirrabeng znamená skalnatý hřeben.

Mravencojed žíhaný (*Myrmecobius fasciatus*, obr. 8) nebolí numbat, jak mu říkájí Nynungarové z jihozápadního cípu Austrálie, má řadu zvláštností. Např. mu zcela chybí vak. Se svými silnými drápy a vytažitelným jazykem připomíná americké mravenčáky. Neživí se však mravenci, ale pouze termity a oproti mravenčákům z řádu chudozubí má velký počet zubů.

Úspěšnou a progresivní skupinu všežravých vačnatců představují bandikuti, u nichž se vyvinula placenta. Jen málokdo by napadl, že jejich exoticky znějící název do Austrálie přivezli Britové. Doložen je poprvé r. 1827, kdy cestovatel Charles Sturt zahájil výzkumné cesty australským vnitrozemím. Sturt se narodil v Indii a dobře znal tamní kysu bandikotu indicou (*Bandicota indica*). Její jméno pochází z telugštiny, drávidského jazyka, jímž se mluví v jihovýchodní Indii. Slovo pandikokku zde znamená prasečí myš. Není jisté, zda se vztahuje k tvaru její hlavy nebo štětinaté srsti. Přímochodem, telugsky hovořící Indové přicházeli do Austrálie již od konce 19. století a nyní jich tam žije skoro 35 tisíc. Označení „prasečí myš“ australské bandikuty vcelku vystihuje. Jediný, na něhož moc nesedí, je bandikut králíkovitý (*Macrotis lagotis*). V Austrálii mu říkají bilby, což v jazyce gamilaraj z vnitrozemí Nového Jižního Walesu zna-

čí zvíře s dlouhým čenichem. Poslední dobou se tento silně ohrožený ušatý vačnatec stal v Austrálii symbolem Velikonoc místo z pochopitelných důvodů neoblíbeného králíka. Mnohem nenápadnější je novoguinejský bandikutec kalubu (*Echymipera kalubu*). Jeho druhové jméno však zní ozvěnou tamtámů a válečných zpěvů bojovníků kmene Ma'ya. Dostalo se k nám z jejich jazyka, jímž se mluví na novoguinejských ostrovech Misoolu a Salawati.

Z placentálních savců, kteří osídlili Austrálii v době před příchodem Evropanů, patří domorodý název tomu nejznámějšímu a zároveň největšímu. Je jím dingo, psovitá šelma s dosud nejasným rodokmenem, jehož předkové dorazili do Austrálie přinejmenším před 3,5–5 tisíci lety spolu s lidskými přitěhovalci. Od té doby žijí ohočeni i zdivočelí dingové na celém australském kontinentě, s výjimkou Tasmanie. Stali se úspěšnými konkurenty velkých masožravých vačnatců vakovlka (*Thylacinus cynocephalus*) a dábla medvědotého (*Sarcophilus harrisii*) známého jako tasmanický čert, a zřejmě přispěli k jejich vymizení z australské pevniny. Slovo dingo či tingo sice pochází z jazyka dharuk, ale označovalo ohočené dingy v osadách s lidmi, a posléze i evropské domácí psy. Pro divoké dingy užívali Dharukové odlišný název worigal. Totéž pozorujeme i v jiných jazycích, Gurindjové ze Severního teritoria říkají ohočeným dingům a psům evropského původu walaku, zatímco ti divocí jsou ngurakin. Je v tom jistá ironie, že vžitý název dingo by domorodí Australci použili spíše pro psy evropských osadníků než pro volně žijící psovité šelmy australské buše.

Pokud jde o ostrovy Oceánie, savčí fauna je zde omezena na letouny, případně ploutvonožce. Teprve před třemi až jedním tisíci lety sem postupně pronikli čtyři suchozemští savci: člověk a s ním krysa ostrovní (*Rattus exulans*), domácí pes a prase. U obou domácích zvířat se můžeme setkat s názvy plemen domorodého původu. Polynéský pes poi, kdysi chovaný na Havajských ostrovech, Tahiti, Markézách i Tuamotu, již prakticky neexistuje, a to kvůli křížení s evropskými psy. Jméno poi odkazuje na polynéský pokrm z plodů chlebovníku či hlíz kolokázie jedlé (*Colocasia esculenta*) nebolí tara. Tuto kaši, fermentovanou a zabalenou do banánových listů, s sebou polynéští a mikronéští mořeplavci vozili jako trvanlivou potravinu pro sebe i své psy, kteří mohli sami v případě nutnosti posloužit jako jídlo. Polynésané sice před psím masem upřednostňují vepřové, ale prasata hůře snášejí plavbu po moři a mají větší nároky na potravu. Proto je domorodí mořeplavci nedokázali přivést na Nový Zéland ani na Velikonoční ostrov. Když v 18. století novozélandští Maorové prasata poznali, rychle si je oblíbili. Říkali jim kúne-kúne, kdy kúne znamená tlustý, macatý, a zdvojení značí větší míru. Tak přišlo ke jménu malé, ale zavalité novozélandské prase kunekune, poslední dobou občas chované jako zájmové plemeno i v České republice. Příště se zaměříme na jména ptačích obyvatel oblasti.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.